

FRIHETSVÄNNEN, SKANDINAVISMEN OCH REPRESENTATIONSREFORMEN

Av fil. dr SVEN ERIKSSON

»Du vet», skrev Emil Key 1880 till S. A. Hedlund på tal om sin politiska åskådning, »att den var radikal 1848. Sedan dess har jag blivit konservativ, i så måtto, att under det hela världen blivit mer och mer reaktionär, är jag fullt ut, om ej mer, radikal än för tvenne år sedan.»

Han och många andra liberaler voro grymt besvikna över den politiska utvecklingen — icke minst över den stora allmänhetens fullkomliga likgiltighet för en reform av riksdagsskicket. Ett par år senare klagade Gustaf Hierta över hur »ofantligt liten 'den lilla utvalda hop av *liberale*' är, som gör mera för 'sin fana', än paraderar med stora ord och slösar ouppfyllda löften». Järnvägsfrågorna hade gjort entré på den politiska scenen och fångat intresset, och så mäktiga intressen och så stora farhågor och rosiga framtidsdrömmar voro förknippade med dem, att övriga riksdagsärenden — och alldeles särskilt sådana av ideologisk art — syntes tämligen oviktiga.

Den allmänna opinionen betraktade representationsfrågan som »stendöd», och över borgarståndets likgiltighet klagade Lars Johan Hierta bittert våren 1860; det enda han och andra gammalliberaler vågade hoppas på, var en eller annan partiell reform, exempelvis årliga riksdagar. Den nye justitiestatsministern Louis De Geer var lika pessimistisk och betraktades f. ö. av liberalerna med djup misstro; hans negativa inställning ett par år tidigare till en utsträckning av rösträtten i städerna hade väckt en vredesstorm i den liberala pressen, varvid brukats sådana uttryck som »skuggrädsla, vänsterhänt motivering, en av årets bedrövligaste händelser, reaktionär och frihetsfientlig princip» m. m.

Representationsreformens seger fem år senare kom följaktligen som en överraskning — reformvännerna talade om mirakel. När de sökte förklara framgången, fäste sig de flesta vid betydelsen av den petitionsrörelse, som organiserades vid slutet av riksdagen 1860. Om dess tillkomst berättar bonderepresentanten Sven Rosenberg

i sina visserligen långt efteråt nedskrivna och därför av minnesfel vimlande riksdagsminnen:

»A. W. Uhr från Närke, Ola Jönsson från Kungshult och under-tecknad sutto tillsammans en dag efter middagen och beklagade deras lojhet, samt överenskommo, att Uhr såsom den äldste av oss skulle samma dags afton efter pleni slut göra en framställning inom ståndet om tillsättande av en kommitté som fick i uppdrag att uppsätta en skrivelse till kungen om högstdensammes medverkan för representationsfrågans nöjaktiga lösning.»

Historien om hur det gick till när den berömda petitionsrörelsen började är i verkligheten betydligt mer komplicerad och i viktiga avseenden alltjämt dunkel.

I början av 1860 fick Carl XV underrättelser utifrån, som varslade om storpolitisk oro på kontinenten. Den 13 april antydde han för den preussiske ministern Oriolla, att Danmarks enda räddning låg i att det uppgick i en skandinavisk union. På nytt knöt han förbindelse med Orvar Odd och andra skandinavister och på hösten sände han ut en av sina agenter, C. G. Hebbe, för att driva agitation i den utländska pressen.

Han visste, att skandinavismen hade motstånd att vänta från den konservativa majoriteten hos adel och präster; stöd kunde han blott påräkna hos vissa moderata »junkrar» såsom Ludvig af Ugg-las, J. W. Sprengtporten, A. C. Raab, G. F. Liljencrantz och Wilhelm Tersmeden samt vissa borgerliga politiker och publicister av mer eller mindre radikal läggning. Han visste tillika att stödet endast kunde köpas till priset av eftergift i representationsfrågan.

De tidningar, som ihärdigast höllo fast vid kravet på en genom-gripande reform, var skandinavisternas huvudorgan *Aftonbladet* och *Öresundsposten*. Dess ägare och redaktörer drömde om att en dag få se Sverige spela samma enande roll i Norden som Sardinien i Italien; förutsättningen var emellertid, skrev *Aftonbladet* den 14 februari 1860, en politisk förnyelse, dvs. en representationsreform, som bragte det svenska riksdagsskicket i bättre överensstämmelse med det danska och norska. Kombinationen av reform och skandina-vism var ett arv från Hiertas tid; skillnaden var att August Sohlman, Gustaf Lallerstedt och tidningens övriga medarbetare voro mer uppriktiga skandinavister än dess grundare.

Carl XV hade ständigt fått höra av sin lärare F. F. Carlson, att en reform var nödvändig. »Att vår representation ej duger är tvär-säkert», hade han 1851 skrivit till sin förtrogne Ludvig Dahlfelt,

»men hur reformeras vet ingen . . .» Till den danske skandinavisten Carl Ploug hade han 1856 yttrat, att han var medveten om hur »ruttet» alltsammans var i Sverige, men att han måste gå försiktigt fram. Under Norrlandsresan ett par år senare hade han anmärkt i ett förtroligt samtal med Claes Adelsköld, att en representationsreform mäktigt skulle stärka unionen med Norge. När riksdagen 1859 började, påstod Hebbe i en broschyr, som utgavs vara författad av en norsk bonde, att Sverige var färdigt att överge sina »parlamentariska former». Det var ett officiöst uttalande. I sak tänkte Carl lika med Lallerstedt och Sohlman, men representationsreformen var för honom mindre mål än medel.

Då Aftonbladsartikeln stod att läsa, befann sig konungen i full strid med sitt statsråd och de bägge högre stånden. Striden gällde det norska ståthållarämbetets vara eller icke vara. Den slutade i mars med att han fick ge vika för den nationalistiska oppositionen och återta sitt löfte till norrmännen. På sin sida hade han blott haft skandinavisterna och vissa liberaler. I samband med rykten om ministärens avgång hade några av dessa, såsom Lallerstedt, Raab, L. J. Lovén, Hierta, August Blanche och t. o. m. en och annan bonde utpekats som statsrådsaspiranter! Till grund för ryktet låg blott konungens täta konferenser med norskvännerna — framför allt Lallerstedt.

Striden hade lämnat ärr i sinnena. Mellan kungen och ministären var det för evigt brutet, menade prins Oscar, och av Bernhard von Beskows dagbok framgår, att blott den som ej kunde misstänkas för »adels- och prästsympatier» hade kungens öra. Denne hade nu mindre anledning än någonsin att hålla de privilegierade stånden om ryggen i representationsfrågan. I sitt tal vid kröningshyllningen på Slottsbacken den 5 maj yttrade han några ord, som innehöllo en varning: »Ett samhälle kan ej stå stilla, det vore vådligt; men man må gå framåt med lugna steg och varje förändring är icke ett framsteg.»

Den 28 december påstod en stockholmskorrespondent till *Öresundsposten*, att kungen »vid något tillfälle i början av riksdagen, då representationsfrågan varit på tal, yttrat 'det han önskade en gång se ett slut på denna oreda, önskade att se en statsförfattning, som gjorde rättvisa åt alla, på samma gång den bevarade allas rätt — — — Jag skall tala vid bönderna, jag vill göra mig bekant med dem, och sedan gripa verket an, lika så gott i dag som i morgon.» Av audienslistorna framgår, att han på våren upprepade gånger gav företräde åt några av de liberala bondeledarna, bl. a.

Per Nilsson i Espö, Nils Larsson i Tullus samt Anders Gudmundsson. Även på annat sätt gjorde han sig »bekant» med bönderna. Bland hans bevarade papper finns en interfolierad, tryckt »Förteckning å Hedervärda Bondeståndets talman, vice talman och ledamöter vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, år 1859», vari en okänd rapportör gjort diverse, mer eller mindre pepprade karakteristiker av vederbörande. Vissa uttryck med udd mot präster, konservativa och tullvänner inrangerar författaren bland de moderatliberala; omdömen som »hederlig», »ej att lita på», »kan ej lämnas ett förtroende utan att svika det» vittna om att uppgifterna skulle tjäna ett bestämt syfte — vilket är med tanke på Carl XV:s illusionsfria syn på mänskligheten icke svårt att begripa.

Om Nils Larsson fick konungen sålunda veta, att han ofta »gjorde sig till språkrör för andra, varvid han ej glömde sina personliga fördelar, samt träget fikade efter talmansstolen». Påståendet får stöd av ett brev till J. P. Mengel från Larsson 1862, vari denne uttalar farhågor för att ej bli talman, »ty som det icke lyckades vid senaste riksdag, sedan jag under en längre tids vistande i Stockholm haft tillfälle att, såsom du minns 'Folkets Röst' berättade, springa i hovtrapporna för saken, huru skulle det kunna lyckas nu». Om Per Nilsson påstod den okände kommentatorn, att han ägde »mer än vanlig slughet och fallenhet för intriger». Det tycks ha varit uppfattningen även på annat håll, ty Mengel beskyllde honom i brev till en av sina vänner för att ena dagen vara förtrolig med de liberala och den andra fraternisera med de konservativa.

Nils Larsson och Per Nilsson hade uppenbarligen vissa förutsättningar för att medverka i en politisk intrig. Den beska kritiken gjorde ej konungen avogt stämd emot dem: i fortsättningen anlätades Per Nilsson som kontaktman i bondeståndet och Nils Larsson utnämndes 1862 till dess talman.

Vad som kan ha blivit utsagt eller antytt vid audienserna är förborgat. En sak är viss: reformvännerna fingo vid denna tid nya förhoppningar. Den 16 juni erhöll Aftonbladsmedarbetaren Theodor Bolin av *Fäderneslandets* ägare J. F. Hagström ett lån om 3 800 rdr, den 6 juli ytterligare ett om 3 500. Varifrån Hagström fått dessa summor är en gåta, ty av allt att döma voro hans egna affärer vid denna tid mycket dåliga; det är mer än möjligt, att han blott tjänade som bulvan för okända intressen.

Pengarna kommo Bolin väl till pass, ty den 4 september uppträdde han som redaktör för en ny tidning, *Frihetsvännen*. I tid-

ningens anmälan heter det, att för utgivningen svarade P. Aug. Åkerlund. Denne, som var son till en skeppare i Gävle, hade i slutet av 40-talet tjänstgjort som vicekomminister i Kårsta och — som Fredrika Brehmer maliciöst anmärkte — »förstått att inläsa och intala» en rik, högadlig arvtagerska vid namn Henrika Leuhusen till den grad, att hon gifte sig med honom. Svärfadern, som hyste stor och som det skulle visa sig berättigad misstro till sin mågs förmåga att sköta pengar, hade i sitt testamente satt f. d. justitiestatsministern G. A. Sparre som överförmyndare för parets barn, men trots alla försiktighetsåtgärder kom Åkerlund vid svärfaderns död att disponera över ansenliga tillgångar. En del använde han till inköp av ett par fastigheter i Stockholm, bl. a. Köpmans- torget 2, där *Fäderneslandet* hade sitt tryckeri. En annan del utnyttjades till köp av ett tryckeri i huset Skeppargränd 8, där *Frihetsvännen* tillkom. Genom sitt giftermål hade Åkerlund fått värdefulla relationer, ty av Henrikas kusiner var Fabian Wrede och C. H. Leuhusen första adjutanter hos Carl XV. Av dessa hade åtminstone Wrede hjälpt till att bryta svärfaderns motstånd. Inga bevis finnas emellertid att detta haft någon betydelse för tidningens tillkomst.

I *Frihetsvännens* anmälan heter det, att tidningen tillkommit »efter uppmaning och medverkan av flera framstående och frisinade ledamöter av bondeståndet». Undersöker man vilka som fingo mest personlig reklam i fortsättningen fäster man sig vid namnen Anders Gudmundsson, Per Nilsson, Jonas Andersson, Erik Ersson, Ola Jönsson, Rosenberg, Uhr och Nils Larsson — om den sistnämnde vet man att han jämte läns tidningen i Östersund höll sig med *Aftonbladet* och *Frihetsvännen*. Att den sistnämnda vände sig direkt till bönderna framgår av att den som devis tagit inskriften på bondeståndets sigill »Sann upplysning och lagbunden frihet».

Främst bland »viktiga fosterlandsangelägenheter» satte den nya tidningen »den genomgripande förändringen av folkrepresentationen och i samband därmed bildandet av ett levande kommunalväsen; ordnandet av fosterlandsförsvaret på ett för vårt nationella oberoende fullt betryggande sätt, utan allt för tryckande tunga för folket». Den vände sig vidare mot statskyrkvånget, höll strängt efter byråkratien, ivrade för sparsamhet och agiterade livligt för skarpskytterörelsen. I utrikespolitiskt hänseende var tidningen ytterligt skandinavistisk och krävde vid alla inträffande tillfällen väpnad hjälp åt Danmark. Det är följaktligen naturligt, att den vid starten livligt anbefalldes av *Öresundsposten*.

Tidningens agitation var i full gång, då Öresundsposten den 24 september i en uppsats med rubriken »Ett ord till de liberale inom representationen» föreslog att de frisinnaade inom de folkvalda stånden dels skulle uppgöra »ett politiskt program, vilket blott innehölle de allmänna grunddragen för en ny representation, den alla liberala fraktioner kunde omfatta», dels bilda ett central-sällskap i Stockholm, som skulle organisera folkmöten ute i landet samt insamla namn på petitionslistor — man hade ju sett vad den sista agitationen i brännvinsfrågan förmått!

Det var detta förslag, som gav upphov till petitionsrörelsen, och det hade varit i säck innan det kom i påse. Fyra år tidigare hade det nämligen framförts av Bolin i en anonym broschyr med titeln *Ett maningsord till folket i representationsfrågan*. Det hälsades följaktligen med förtjusning av *Frihetsvännen*, som genast var färdig med att som grundval för diskussionen anbefalla det s. k. Gudmundssonska förslaget av 1850.

I detta läge gjorde G. A. Sparre den 12 oktober ett uttalande, som gjorde stort eko; vid den avskedsmiddag, som adeln gav honom i hans egenskap av lantmarskalk, yttrade han nämligen:

»Vad framtiden kommer att innebära kan ingen av oss veta, men det veta vi, att tidens ström är mäktig, att en och var bör giva akt på dess tecken, ej emot denna ström sätta dammar som snart bräckas, utan söka leda den inom den fåra, som med fäderneslandets sanna väl överensstämma.»

Likheten med konungens tal den 5 maj är tydlig. På konservativt håll blev man konsternerad. Från och med nu gällde Sparre som en avfälling. Nils Tersmeden konstaterade året efter, att Sparre »vid flera tillfällen yttrat sig offentligt vid måltider på ett minst sagt svävande sätt», och Gösta Paykull vittnade 1862 om att Sparre »flera gånger visat sig vara för förändring».

Middagen för Sparre torde ha slutat något före sju på kvällen, då adelns plenum började. Bönderna avslutade sitt en timma senare. Det var då Uhr reste sig och framförde sitt bekanta förslag, och man frågar sig ovillkorligen, om detta berodde på en slump.

Hur som helst vann förslaget anklang, och bönderna tillsatte en kommitté, bestående av Uhr, Nils Larsson, Erik Ersson, Gudmundsson, Per Nilsson, Jonas Andersson, C. A. Larsson, Georg Nyqvist och Rosenberg.

I liberala kretsar hade Sparres tal — som en förtjust brevskrivare meddelade lantmarskalken — gjort »furore», och *Frihetsvännen* samt *Ny Illustrerad tidning* (dvs. Blanche) förklarade omedel-

bart, att det var bevis för att man på »vissa håll» var beredd att gå »folkets» önskningsar till mötes. Den 17 oktober — samma dag som Bolin skrev detta — väckte Blanche i borgarståndet en motion med samma syftning som Uhrs förslag och sekunderades härvid av Lallerstedt, vilken skarpt klandrade Hierta för hans yppade tvekan. Denne gav vika och invaldes på talmannens förslag i en kommitté, som f.ö. bestod av Blanche och Lallerstedt. Tio dagar senare sammanträdde ett antal ledamöter från alla fyra stånden. Sammankomsten öppnades av Per Nilsson, vilken till ordförande föreslog frih. Hugo Hamilton. Efter en diskussion, som inleddes av Blanche och Uhr, beslöto de närvarande på förslag av bl.a. A. C. Raab och Lallerstedt, att programmet blott skulle innehålla önskemål om upphävande av ståndsorfattningen, samt införandet av samfällda val och ett tvåkammarsystem.

Vid de interna överläggningarna vid petitionsrörelsens start spelade — enligt *Frihetsvännens* vittnesbörd — Lallerstedts farbror, den kände donatorn Jacob Letterstedt, en viktig roll. Lallerstedts egen aktivitet är påfallande. Under Krimkriget hade han medverkat i Oscar I:s propaganda, under ståthållarkrisen hade han gått Carl XV:s ärenden. Man gissade att liksom Dahlfelt blivit generalkonsul i Helsingfors skulle Lallerstedt bli det i Turin. Det strandade enligt samtidens uppfattning på hans dåliga affärer; då han 1864 plötsligt avled, visade det sig också, att han var bankrutt. In i det sista var han emellertid den mest outtröttlige av skandinavister.

Indicierna peka på att orsaken till reformvännernas optimism var någon antydning från konungen. På juldagen 1860 skrev Hierta till Fredrik Borg, *Öresundspostens* redaktör, att petitionsrörelsens egentliga betydelse låg i att den vittnade om nationens intresse för en reform; Carl XV skulle nämligen enligt vad Hierta erfarit ha uttryckt vissa tvivel härom. Petitionsrörelsen skulle uppenbarligen ge kungen bevis för att reformvännerna hade folkmeningen för sig. Det förtjänar i sammanhanget anmärkas, att Hierta några år tidigare förmodat att enda möjligheten till att få en reform genomdriven var att monarken ställde sig bakom den.

I juni 1861 — således en månad innan De Geer på kungens uppfordran framlade sina tankar i representationsfrågan — hade Orvar Odd i Oslo företrädde. Om dennes agitation ger ett brev till honom från Blanche av den 24 oktober samma år en aning: »Den baron, som du skickade till mig, var som jag tyckte, en frisk själ

och bättre än baroner i allmänhet. Han trodde sig kunna försäkra att om vi liberale skaffade Carl XV Danmarks krona, skulle han hjälpa oss till en ny representation, något för något och intet för intet, som det heter.» Offentligt hävdade Orvar Odd i sin vid den tiden nystartade tidskrift *Skandinavisk Gazette*, att konungen önskade en reform och anförde som bevis samma episod som *Öresundspostens* stockholmskorrespondent den 28 december 1860. Den 30 november påpekade Hebbe i brev till konungen vikten av att denne *visade* sig gynnsamt stämd mot en reform. Det är en händelse som ser ut som en tanke, att *Frihetsvännen* den 24 december uttalade sig positivt om monarkens tankar. Vid samma tid meddelade en stockholmskorrespondent till *Times* (Hebbe?), att konungen ämnade förelägga nästa riksdag ett förslag, som tillfredsställde borgare och bönder. Prästeståndet, försäkrade korrespondenten, skulle icke våga förkasta ett förslag, som antagits av de övriga stånden. Allt berodde följaktligen av adeln, och denna skulle kanske lättare ge vika eftersom reformen innebar en uppoffring även från kungamaktens sida, ty denna skulle säkerligen icke kunna utöva samma inflytande på det nya parlamentet som på det existerande. Med eftertryck framhövdes till sist, att reformen låg konungen om hjärtat både för folkets skull och för realiserandet av hans älsklingstanke: en skandinavisk federation.

Hela tiden voro De Geer och Gripenstedt utsatta för våldsamma anfall från de skandinaviska organens sida. Den förre utmålades som en reformfientlig aristokrat, den senare som regeringens onda genius i den norska frågan. Ännu på nyåret 1862 krävde *Frihetsvännen* att de bägge skulle avträda. De Geers deklARATION, då centralkommittén den 21 januari överlämnade resultatet av namninsamlingen — 38 000 namn — väckte stor häpnad hos exempelvis Nils Larsson, som nu var villig att avlägga sin gamla misstro, men *Aftonbladet* menade att deklARATIONEN ej betydde något eftersom initiativet utgått från kungen. Även *Östgöta-Correspondenten* — citerad den 5 augusti 1862 av *Frihetsvännen* — sköt konungen i förgrunden: »Konungens skandinaviska sympatier, som ovillkorligen förutsätta en viss konstitutiv likställighet de tre nordiska länderna emellan, hava gjort honom till reformvän. Denna reformtillgivenhet återljuder (förf:s kursiv.) också på ett redbart sätt inom konseljen, särdeles sedan borgare- och bondeståndens adresser gåvo nytt uppslag däråt.»

Från detta år ha vi ett par uttalanden av konungen själv i representationsfrågan. Till Beskow yttrade han sålunda den 22 ja-

nuari farhågor för att den närmaste omgivningen skulle sätta sig emot en reform: »Jag får en motståndare i drottningen, och Oscar blir min Hartmansdorff.» Till De Geer skrev han den 10 augusti: »Jag är vad jag förr sagt dig övertygad om en representationsförändrings nödvändighet och denna ej baserad på stånd. Kanna vi alla överenskomma om ett förslag (och varför icke detta) så bör därmed vara en absolut given sak att det skall framläggas.» Vad han opponerade sig mot var vissa detaljer i De Geers förslag. Det väsentliga för honom var emellertid att ett förslag framlades, och då statsministern stod fast vid sin mening, gav han i huvudsak vika.

Det var i januari 1863 förslaget offentliggjordes. Reaktionen blev ur kungens synpunkt den önskade. Då Nils Larsson i spetsen för bönderna tackade konungen, yttrade han, att man i förslaget såg gryningen av en »närmare och fastare anslutning till det folk, som, lika med dem, kan komma att vädja till stamförvantskapens band och ömsesidiga förbindelser, för att värna Nordens oberoende och frihet». Det var ett löfte om att bönderna ställde sig bakom Carl XV:s skandinavistiska politik och tillika ett erkännande av sambandet mellan representationsfrågan och skandinavismen. Ett par månader senare rapporterade Hebbe, att skandinavismen i Danmark fått näring ej minst genom den signalerade representationsreformen i Sverige. Året 1863 blev den skandinavistiska rörelsens höjdpunkt i alla avseenden. Målet syntes nära.

Det blev emellertid annorlunda.